

TARİH BOYUNCA TÜRK DİLİ

AGÂH SIRRI LEVEND

Türk dilinin zengin bir kelime hazinesi, kuvvetli bir yapısı, sade, ama köklü bir grameri vardır. Türk dilinin bu özellikleri, hele gramerindeki bu sadeliği ve sağlamlığı, bilim dünyasında çoktan tanınmıştır.

Bugün elimizde Türk dili andaçlarından pek az belge bulunuyor. Ama bunlar bile, dildeki kelime zenginliğini, deyiş kıvraklığını, anlam açıklığını ve yapıdaki sağlamlığı belirtmeğe yeter.

Türk ulusu tarihten önceki çağlardan bugüne gelinceye değin, yüzyıllar boyunca türlü uygarlıklar geçirdiği, din ve kültür değiştirdiği, yabancı dillerin ağır baskısına uğradığı halde ana dilini korumuş, öz-lüğünü yitirmemiştir.

Gelenek ve göreneklerine bağlı olan Türkler, yayıldıkları yerlerde dillerini korumağa çalışmışlar ve bu yolda titizlik göstermişlerdir.

Müslümanlığın yayılmağa başladığı çağlarda, Irak'a ve Arabistan'ın türlü bölgelerine göç eden Türkler, yerleştikleri yerlerde, Arapları ve Arap dilini küçümsemişlerdir.

DİLE SAYGI :

Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi* adlı eserinin III. cildinde Türklerden ve Türklerin kuvvetinden bahsederken şöyle söylüyor:

“O sıralarda şîi veya sünnî olsun herhangi devlet teessüs etmiş ise Türkleri hizmet-i askeriyyesinde istihdam etmiş idi. Türkler Bağdad'a vesair müdün-i meşhure-i islâmiyyeye fevç fevç getiriliyordu. Bunlar alelekser buralarda evlenmek, çoluk çocuk sahibi olmak istemezlerdi. Daima Türkçe konuşurlardı. Bazan Arapçayı öğrenirler, fakat tekebbür saikasıyla Arapça konuşmak arzu etmezlerdi”¹.

Hattâ Türkler kendi dillerini Araplara öğretmek için sözlükler bile meydana getirmişlerdi.

Abbasîler devrinde, anası Türk olan Halife Mu'tasım'ın çağrısı üzerine Bağdad'a gelen Türklerin, kısa bir zamanda erklerini artırarak

¹ Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi*, Zeki Magamiz çevirisi, İstanbul, İkdâm basımevi, 1328, c. III, s. 302.

egemenliği sağlamaları, Türk dilinin sürümünü artırmış Türklere yaranmak için Türkçeyi öğrenmek isteği uyanmıştır².

Kâşgarlı Mahmut'un H. 466 = M. 1072'de Bağdad'da tamamladığı sanılan *Divanü lûgati't-Türk*³ adlı eseri bu maksatla kaleme alınmıştır. Mahmut, türlü yönlerden değeri ve önemi büyük olan bu eseriyle, hem Araplar'a Türkçeyi öğretmek amacını gütmüş, hem de Türk dilinin Arapça kadar zengin olduğunu göstermek istemiştir.

Ama her yerde hal böyle olmadı. Halk yığınlarının egemen olduğu bölgelerde Türk dilinin gösterdiği bu dayanma, Fars dilinin yaygın olduğu topraklar üzerinde, salt hanedan saltanatına dayanılarak kurulan devletlerde Türk dili korunmadı.

GAZNELİLER DEVRİNDE :

Efganistan'da hükümet kuran Gazneliler (962-1183), Gazne'de bir avuç hanedanla askerden ibaretti. Hükmü altında bulundurduğu halk yabancı ırktandı; Türk değildi. Bu bölgede Fars dili konuşuluyor ve Fars edebiyatı yaygın bir halde bulunuyordu. Sultan Mahmut, dayanmak zorunda bulunduğu halkı memnun edip kendine bağlamak için, Fars dilini ve Fars diliyle yazan şairleri korudu.

Türk saraylarını, Farsça yazan şairlerle Arapça yazan bilginler kapladı. Türk sultanlarının koruyuculuğu altında, yeni Fars edebiyatı gelişme yolunu tuttu. *Şah-name*'siyle yeni Fars edebiyatının kurulmasında en büyük rolü oynamış olan Firdevsî, Gazneli Sultan Mahmut'a sunduğu bu eseri hakkında :

Besî renc bürdem derin sâl-i sî
Acem zinde kerdem bedin Parsî

"30 yıl o kadar çabaladım, sıkıntı çektim; ama bu Farsça ile Acem ulusunu dirilttim" diyor ki haklıdır.

Firdevsî bu eserinde, Farça'yı Arapça'nın etkisinden kurtarmağa çalışmış ve olabildiği kadar Arapça kelime kullanmaktan kaçınmıştır. 60.000 beyitlik *Şah-name*'de Arapça kelimelerin sayısı 300 kadardır.

² Aynı eser.

³ *Divanü Lûgati't-Türk*, TDK yayımlarından, Ankara 1939, 1941, hazırlayan: Besim Atalay.

⁴ *Kutadgu Bilig*, TDK yayımlarından, tıpkıbasım, 3 cilt, İstanbul 1942-1943; metin, İstanbul 1947, hazırlayan: Reşit Rahmeti Arat; metnin çevirisi, TTK yayımlarından, Ankara 1959, çeviren: Reşit Rahmeti Arat.

Onlar da en yaygın olanlarıdır. Bu durum, İran şairinin, Arapça'nın erkine karşı gösterdiği ilk bilinçli tepki olarak kayda değer.

Horasan'ı Samanlılardan alarak bir yandan Hindistan'a değin ilerleyen, öte yandan da Ceyhun'u geçerek Mâverâünnehir'e yayılıp Irak'ı ve Harezm'i ele geçiren Gazneliler, Türk ülkelerine değin uzandıkları halde, Türk diline ve edebiyatına gelişme olanağı vermediler. Bu yüzden Firdevsî'nin gösterdiği bu tepkiyi Türk şairleri gösteremediler. XI., XII., XIII. yüzyıllarda Arapça ile birlikte Farsçaya da alabildiğine genişleme ve yayılma fırsatı verdiler.

KARAHANLILAR DEVRİNDE :

Türkistan'da ilk Müslüman Türk devletini kuran Karahanlılar zamanında (932-1212), Türk edebiyatı, Arap ve Fars dilleriyle Fars edebiyatının etkisi altında ilk ürünlerini vermeğe başladı.

Yusuf Has Hacip'in *Kutadgu Bilig*⁴ (H. 462 M. 1069-1070), Yükneklî Edip Ahmet'in *Atabetü'l-Hakayık*⁵ (XII. yüzyıl) adlı eserleri, ilk kez Hakaniye Türkçesinde klâsik Türk edebiyatının iki anıtıdır.

HAREZM VE ALTIN ORDU BÖLGELERİNDE :

Mogol yayılmasından sonra, Harezm ve Altın Ordu bölgelerinde, Oğuz, Kıpçak, Kanglı lehçelerinin, hattâ Mogolca'nın karışmasıyla, Hakaniye Türkçesinden az çok farklı bir edebî dil meydana gelmiştir. Bu bölgede kaleme alınmış eserler hayli kabarıktır. Bunlar arasında Harezm bölgesinde kaleme alınmış olan Rabguzî'nin *Kıyasü'l-Enbiya* (H. 710-M. 1309), Şeyh Şerif'in *Muinü'l-Mürîd*⁶ (H. 713 - M. 1313), Mehmet b. Mehmet Husrev'in *Nehcü'l-Feradis*⁷ (762 M. 1360) adlı eserleriyle, Altın Ordu bölgelerinde yazılmış bulunan Kutp'un *Husrev ü Şirin* (H. 742 - M. 1341), Harezmî'nin *Mahabbet-name* (H. 754 = M. 1353), Hocendî'nin *Letâfet-name* adlı eserleri önemle kayda değer. Ali'nin bunlardan çok önce dörtlüklerle kaleme aldığı *Yusuf ve Zeliha* (H. 630 = M. 1232) hikâyesi, yazıldığı yer bilinmemekle birlikte, bu lehçe özelliğini taşımaktadır.

⁴ *Atabetü'l-Hakayık*, TDK yayımlarından, İstanbul 1951, önsözle birlikte hazırlayan: Reşit Rahmeti Arat.

⁶ *Muinü'l-Mürîd*, TDK yayımlarından, tıpkıbasım, hazırlayan: Ali Ulvi Elöve.

⁷ *Nehcü'l-Feradis*, TDK yayımlarından, Ankara 1956, tıpkıbasım ve önsözle birlikte hazırlayan: Janos Eckmann.

MEMLÜKLER DEVRİNDE :

XIV. ve XV. yüzyıllarda, Memlûklar saltanatının hüküm sürdüğü Mısır'da, ona bağlı bölgelerde, Türk dilinin daha ilk günlerde kazandığı sürüm devam etmekte ve Arap dili Türklerce küçüksenmektedir.

Bu devirde Oğuzca, Kıpçakça, Oğuz-Kıpçakca kaleme alınan birçok eserler, bu arada fıkıh kitapları, tarihe, dile, edebiyata, okuluğa ve biniciliğe ait türlü çeviriler yer almaktadır.

Bu bölgede kaleme alınmış eserlerden Seyfi Serayî'nin *Gülistan Tercemesi*⁸ (H. 793 = M. 1391), edebî dilin güzelliği ve arılığı bakımından en önemli olanıdır. Mustafa Darir'in *Yusuf ve Zeliha*, *Siyer* (H. 790 = M. 1388), *Fütuhu's-Şam* (H. 795 = M. 1392) adlı eserleri kayda değer.

Sözlükler arasında da, Ebu Hayyan'ın *Kitabü'l-İdrâk li Lisani'l-Etrâk*⁹ (H.713=M.1313) ile *Et Tuhfetü'z-Zekiyye fi Lûgati't-Türkiyye*¹⁰, *El Kavaninü'l-Külliyeye li Zabti'l-Lûgati't-Türkiyye*¹¹ bizde yayınlanmış önemli sözlüklerdendir".

SELÇUKLULAR DEVRİNDE :

XI. yüzyıl sonlarında Mâverâünnehir'e yerleşen Oğuz Türklerinin, XII. yüzyıl başlarında Horasan'da kurdukları büyük Selçuk devleti, kısa bir zamanda Türkistan, İran, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Irak bölgelerine egemen olmuştur. Selçuklular biraz sonra Kirman'da ve Anadolu'da da birer devlet kurmuşlardır.

İran ve Kirman Selçuklularından, Türk dili ve edebiyatıyla ilgili hiç bir eser kalmamıştır. Ancak XII. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da devlet kuran Rum Selçukluları devrinden elimize bazı eserler geçmiş bulunuyor.

Anadolu Selçukluları kendilerinden önce türlü bölgelerde hüküm süren Türk devletlerinden daha köklü ve daha sürekli bir uygarlık meydana getirmişlerdir. Mimarlıkta ortaya koydukları eserlere kişilik-

⁸ *Gülistan Tercemesi*, TDK yayımlarından, Ankara 1954, tıpkıbasım ve önsöz, hazırlayan: Feridun Nafiz Uzluk.

⁹ *Kitabü'l-İdrâk li Lisani'l-Etrâk*, İstanbul 1891-92; Ahmet Çağferoğlu, İstanbul 1931; Velet İzbudak, *El İdrâk Haşiyesi*, TDK yayımlarından, İstanbul 1934.

¹⁰ *Et Tuhfetü'z-Zekiyye fi Lûgati't-Türkiyye*, TDK yayımlarından, İstanbul 1945, hazırlayan: Besim Atalay.

¹¹ *El Kavaninü'l-Külliyeye li Zabti'l-Lûgati't-Türkiyye*, Kilisli Rıfat Bilge, İstanbul 1928.

lerinin damgasını vurabilmişler ve sanatta yeni bir devir açmışlardır. Büyük şehirlerde yükselen saraylar, medreseler, tekkeler, camiler, kitaplıklar, imaretler, hastaneler, kervansaraylar, Türk mimarisinin birer şaheseridir.

Ne yazık ki bilim kaynağı olan medreseler, burada da yalnız İslâm bilimlerinin sürümünü sağlıyordu. Saraylar Fars edebiyatının gelişmesini destekliyor, kitaplıklarda Arap ve Fars dilleriyle kaleme alınmış zengin yazmalar sıralanmış bulunuyordu.

Anadoluyu kısa bir zaman Türkleştirerek, bu geniş ülkede bir anayurt kurmayı başaran Selçuklular, Fars kültürünün o derece etkisi altında kalmışlardır ki, kendilerini İran hükümdarlarına benzeterek Keykubad, Keyhusrev, Keykâvus gibi adlar takınmayı bir artam saymışlardır¹². Şeh-nameler, tarihler, vakayi-nameler, vakfiyeler, hep Farsça kaleme alınmıştır.

Mogol yayılması sonunda Oğuz ve Türkmen boylarının Anadolu'ya göç etmesi, eski gelenek ve göreneklerin güçlenmesine, Türk dilinin de yeni bir canlılıkla halk arasında yayılmasına yol açmıştır. Böylece, XIII. yüzyılda Türk dilinin yazı dili olarak Anadolu'da işlenmeğe, Türk edebiyatının önemli eserler vermeğe başladığını görüyoruz. Bu eserler de Fars edebiyatının etkisi altında kaleme alınmış olmakla birlikte, dil bakımından çok sadedir.

Ahmet Fakih'in *Çarh-name's*¹³, Hoca Dehhanî'nin manzumeleri¹⁴, Seyyat Hamza'nın gazelleriyle *Yusuf ve Zeliha'sı*¹⁵ bu devrin en güzel örneklerindendir.

BEYLİKLER ZAMANI :

Selçuklular'ca uç beyi olarak sınırlara yerleştirilmekte olan Oğuz ve Türkmen boy beyleri, XIII. yüzyılın ikinci yarısında Moğollar'ın

¹² O zamana gelinceye kadar, Türk büyüklerinin Araplarla temastan sonra Arap adları aldıklarını görüyoruz. Halifeler de Türk büyüklerine Arap adlarını vermişlerdir. Meselâ Büyük Selçuk Devletinin II. hükümdarı olan Alp Aslan'a Halife Kaim Biemrillah, Adudu'd-devle sanını vermiştir.

¹³ *Çarh-name*, tıpkıbasım, metin ve önsözle birlikte hazırlayan: Mecdut Mansuroğlu, İstanbul 1956.

¹⁴ Dehhanî'nin manzumeleri, Dehhanî hakkındaki türlü yazılardan başka, metin olarak toplayan: Mecdut Mansuroğlu, İstanbul 1947.

¹⁵ *Yusuf ve Zeliha*, TDK yayınlarmdan, İstanbul 1946, tıpkıbasım, metin ve önsözle birlikte hazırlayan: Dehri Dilçin.

baskısıyla zayıflayan İmparatorluğun durumundan yararlanarak, kendi adlarına hükümet sürmeğe başlamışlardır. Kilikya bölgesinde yerleşerek sonradan Konya'yı alan Karamanoğulları; Kütahya, Ladik, Denizli'deki Germiyanogulları; Eğridir, Uluburlu, Yalvaç, Antalya bölgesine yerleşen Hamitoğulları; Muğla, Milas, Çine yörelerinde hükümet kuran Menteşeoğulları; Kastamonu ve Sinop'ta bulunan Candaroğulları; Germiyanogulları'nın egemenliği altındaki İnançoğulları; Çanakkale boğazından geçip Rumeli'ye uzanan Aydınogulları; en son Osmanogulları bunlardandır.¹⁶

TÜRKÇENİN İLK UTKUSU :

Bunlardan Karamanoğulları kültür tarihimizde mutlu bir çığırı açmış olmaları bakımından büyük bir onura hak kazanmışlardır. Karamanoğulları'nın, çevrelerinde gittikçe genişleyip güçlendiğini gören Selçuk hükümdarı Rüknettın Kılıç Arslan, 1256 (654)'da Karamanoğlu Kerimettin Bey'e Ermanak bölgesini timar olarak vermek zorunda kalmıştı. Kerimettin'in ölümü üzerine 1261'de yerine geçen oğlu Mehmet Bey, hem Selçuklular'a, hem de İlhanlılar'a karşı cephe almış, bu sıralarda Memlüklerin Anadolu'ya geçip Mogol ordularını yenmesinden yararlanarak, 4 Mayıs 1278 (10 zilhicce 676)'de Türkçeyi şu fermanla resmî dil olarak ilân etmiştir :

Bundan böyle divanda, dergâhta, bârgâhta, çarşıda ve meydanda Türk dilinden başka dille konuşulmayacaktır.

Mehmet Bey'in, babasının ölümü üzerine yönetimi eline aldığı 1261'de de böyle bir ferman yayınlamış olması mümkündür.

Bu ferman, Türk dilinin alın yazısını değiştirmiş, o tarihten sonra devlet dili olarak yerini almıştır.

Öteki beyliklerin başında bulunanlar da geleneklerine aynı derece bağlı idiler. Selçuklular gibi saray hayatının gösterişliliğine alışmamışlar, Fars kültürünün etkisi altında özlüklerini yitirmemişlerdi. Bundan dolaydır ki, kendi bölgelerinde korudukları bilginlerle şairlere Türkçe eserler yazdırmışlar, Arapça'dan ve Farsça'dan bir çok çeviriler yaptırmışlardır. Sonradan Osmanogulları'na kapılanan Şeyhoğlu Mustafa ile Ahmedî'yi yetiştiren Germiyanogulları'ndan Süleyman Şah, Şeyhî ile Ahmet Dâî'yi koruyan da Yakup Bey'dir.

¹⁶ Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, Ankara 1937.

BEYLİKLER BÖLGESİNDE TÜRKÇE ESERLER :

Beylikler zamanında Türkçe eserlerin sürüm kazanmağa başladığını görüyoruz. Germeyanoğulları bölgesinde *Kabus-name* ile *Merzuban-name* çevirileri; Aydınogulları bölgesinde *Kıyas-ı Enbiya*, *Tezkiretü'l-Evliya*, *Kelile ve Dimne* çevirileriyle, Hacı Paşa'nın *Müntehabü's-Şifa* ve *Teshilü's-Şifa* adlı tıbbî eserleri; İnançoğulları bölgesinde *Fatiha*, *İhlâs ve Tebareke* tefsirleri; Menteşeoğulları bölgesinde *Bâz-name* ve *İlyasiyye* adlı eserler; Candaroğulları bölgesinde *Hulviyyat*, *Tezkiretü'l-Evliya*, *Aynü'l-Hayat fi Tefsiri Kelâmı Hâlıkı'l-Beriyyat*, *Cevahirü'l-Asdaf*, *Sure-i Mürlk Tefsiri*, *Tezkiretü'l-Evliya* adlı eserler Türk dili tarihi bakımından çok önemlidir.

Bu eserlerin dili çok sade, deyişi halkın kolaylıkla anlayabileceği açıklıkdadır.

OSMANLILAR DEVRİNDE :

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu XIV. yüzyılın başlarına rastlar. İlk zamanlar komşuları gibi küçük bir beylik olan bu devlet hızla genişlemiş, komşularına üstün gelerek yüzyıl içinde Anadolu'nun en önemli bölgelerine yerleşip tutunmuştur. XV. yüzyılın başında Yıldırım'la Timur arasındaki Ankara savaşından sonra kısa bir duraklama dönemi geçirmiş ve bu yenilgi, rakip beylerin tekrar ortaya çıkmasına meydan vermişse de, İmparatorluk hemen kendini toplayıp kuvvetlenmiştir.

Gülşehrî'nin *Mantıku't-Tayr*'i¹⁷ ile Aşık Paşa'nın *Garib-name*'sinde görüldüğü gibi, ilk zamanlarda yazılan eserlerin dili çok sadedir.

Fatih'in İstanbul'u alışından sonra ise, Türk saraylarının bulunduğu şehirler birer kültür merkezi haline gelmiştir. Türk padişahlarının koruyuculuğu altında bu saraylarda ve saraya bağlı bulunan çevrelerde klâsik bir Türk edebiyatı gelişmeğe başlar. Bu edebiyat, XI. ve XII. yüzyıllarda Karahanlılar devrinde Orta Asya'da başlayarak, XIII. yüzyılda Selçuklular devrinde Ahmet Fakih, Hoca Dehhaî ve Şeyyat Hamza ile Anadolu'da kendini gösteren klâsik edebiyatın devamıdır. Medrese öğrenimiyle iskolâstik hayatın gelişmesi, bu edebiyata başka bir destek olmuştur.

Öte yandan saraylarda şehzadeler de aynı öğrenim ve eğitimi görmekte idiler. Emsile ve Bina'dan başlayarak gereken bilimleri Arapça

¹⁷ Gülşehrî, *Mantıku't-Tayr*, tıpkıbasım, TDK yayınlarından, Ankara 1957, önsözü hazırlayan: Ağâh Sırrı Levend.

metinlerden öğrenen, Fars edebiyatının tanınmış şairlerinin eserlerini dikkatle okuyup belleyen bu şehzadelerden şair olanlar, bu eserlerin benzerlerini Türk diliyle meydana getirmek isteğine kapılıyorlardı. Bir zaman sonra büyük illere birer vali olarak gönderilen şehzadelerin sarayları da, değerli şairlerle bilginlerin barınağı idi. Bunlar, yarımın hükümdarını yetiştirmek ve ona yaranmak kaygısıyla ellerinden geleni esirgemiyorlardı.

Şiire ve bilime meraklı olan Fatih'in İstanbul'da kurduğu saray çevresinde, kendilerine güvenen şairlerle bilginler saf bağlanmışlar, İran'dan ve Orta Asya'dan gelenler de, bu saraya koşmakta gecikmemişlerdir. Padişah tarafından yabancılara gösterilen bu yakın ilgi, Türk şairlerini kıskandıracak dereceyi bulunca, yakınmalar başladı. Hattâ içlerinde, kendilerini İran'dan gelmiş gibi gösterip saraya kapılananlar, o sayede mal, mülk edinenler de olmuştur. Artık "İran-perestlik" salgın bir moda haline gelmişti. Fatih, Cem ve Yavuz, Farsça şiir söylemekle övünüyorlardı.

Bu akıma kapılan Türk şairleri, edebî dilin gelişmesinde bir sanatçı olarak kendilerine düşen payı kavrayamamışlar, ana dillerini kaba görmeğe başlamışlardır.

Eserini Türk diliyle yazmak zorunda kaldığı için özür dileyenler, tamamlayıncaya dek yarı vücudunun utançtan eridiğini söyleyenler eksik olmamıştır. Yeni bir belge ekleyelim: XVI. yüzyıl şairlerinden Keşfî, *Selim-name*¹⁸ adlı eserinde şöyle söylüyor :

"Ve hem Türkî dil dürr-i yetim bigi nâtıraş ü tabiat-hıraşdur. Ol sebebden makbul-i tab'-ı zurafa-yi âlem ve pesendîde-i zihn-i fusa-ha-yi benî Âdem düşmeyüp ehl-i irfan fesahatından dâr ve her sühandan sohbetinden menfurdur".

Şair, gerçi Türk dilinin işlenmemiş bir cevher olduğunu itiraf ediyor. Ancak bu cevherin, kendi gibi şairlerce kullanıla kullanıla işlenebileceğini hiç düşünmeden zarif kişiler yanında "menfur" olduğunu söylemekten çekinmiyor.

Saray ve medrese çevrelerinde yetişen bilgin şairlerin hemen hepsinin, sanat eserleri söz konusu olunca, Türk dili hakkında aynı düşüncede bulunduğunu söyleyebiliriz.

¹⁸ Keşfî, *Selim-name*, Süleymaniye Ktp., Esad Ef. No. 2147.

ANA DİL ÖZLEYİŞİ :

Bununla birlikte, zaman zaman padişahlarla vezirlerin, şairleri Türkçe yazmağa ittikleri görülür. *Kabus-name*'yi¹⁹ açık bir dille Türkçeye çevirmesini Mercimek Ahmet'e emreden II. Murat, bu yolda yalnız değildir.

Çelebi Sultan Mehmet'in emriyle *Kâmilü't-Ta'bir*²⁰ adlı Farsça eseri Türkçeye çeviren Lûtfullah b. Fazlullah, kitabının başında padişahın emrini şu satırlarla belirtiyor :

“Ferman-ı cihan-muta' sâdır olmuş ki, ol Parsî kitab Türk diline terceme oluna; zira ki Rum kavminun dili Türkçedür; tâ her şahs ki mutalea kıla, maksudunu hasıl eyleye”.

XVI. yüzyıl yazarlarından Koca Nişancı Mustafa, *Mevahibü'l-Hallâk fi Meratibi'l-Ahlâk*²¹ adlı eserinin önsözünde şöyle söylüyor :

“Türkî lisan ile me'nüs olan nefsi said, Fevayid-i amîmesi ile müstefid olmak için.... Türkî lisana terceme olunup...”²²

III. Mehmet, Şehnameci Ta'likîzade'ye, *Şeh-name*'nin Farsça olmasını, “zeban-ı Rum” ile yazılmasını emrediyor.

IV. Mehmet'in tarihçisi Abdi Paşa, *Vakayi'-name*²³ adlı tarihinin başında, eserini açık bir dille kaleme almasını padişahın emrettiğini şu satırlarla anlatıyor :

“Emr-i cihan-mutâ'-ı vacibü'l-i'zazları mucibince âgaz ve tekel-lüfat-ı ıstılahtan ihtiraz olunup, vâzih u güşâde ibaret ve sahih ü sâlim nakj ü rivayetle zabt u imlâ ve bi'z-zat karîha-i sabîha-i pürnurlarından sudur iden *Vakayi'-name* ismi ile müsemma kılındı”.

Ama bu özleyiş, bilim ve sanat eserlerinde değil, bilgi vermek amacıyla yazılan kitaplarda kendini gösterir.

¹⁹ Mercimek Ahmet, *Kabus-name*, Milli Eğitim Bakanlığı yayınlarından, İstanbul 1944. Bugünkü dile çeviren ve önsözü hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay.

²⁰ *Kâmilü't-Ta'bir*, TDK Ktp.

²¹ *Mevahibü'l-Hallâk fi Meratibi'l-Ahlak*, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fa. Ktp., Muzaffer'dan alınan kitaplardan, liste 2, No. 174.

²² Bk. Ağâh Sırrı Levend, *Gazavat-nameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavat-namesi*, TTK yayınlarından, Ankara 1956, s. 96.

²³ *Vakayi'-name*, Köprülü Ktp., Fazıl Ahmet Paşa, No. 216.

ORTA ASYADA :

Türk edebiyatının Batı lehçesi Anadolu'da bu koşullar altında gelişirken, Doğu lehçesi de Orta Asya'da yeni ürünler vermeğe başlamıştır.

Karahanlılar zamanında yazı dili olarak, *Kutadgu Bilig* ile ilk eserini veren Hakaniye Türkçesi, türlü bölgelerde yerli ağızlardan giren kelimelerle karıştıktan ve Çingiz ordularının Orta Asya'da yayılmasıyla Moğolca'dan da bir çok kelime aldıktan sonra, Timurular devrinde Çağatayca adı altında yeni bir gelişme yolunu tutmuştur.

XV. yüzyılda Sekkâkî, Lûtfî, Mir Haydar gibi şairlerle gelişmeye başlayan bu edebiyat, Mir Ali Şir Nevaî ile olgunluk çağına erişmiştir.

Baykara-Nevaî devrinde Herat'ın parlak bir fikir ve sanat merkezi haline gelmesi, Fatih zamanında İstanbul'un kültür hayatının kiblesi olarak bilim ve sanat adamlarını kendine çektiği döneme rastlar. Böylece İstanbul ve Herat, Türk-Müslüman kültürünün iki büyük merkezi olarak karşılıklı yer almış bulunur.

Bu çağlarda Azerbaycan bölgesinde de, her iki lehçeden farklı üçüncü bir lehçenin meydana gelmeğe başladığı görülür. Hasanoğlu ile ilk eserlerini veren Âzerî lehçesi, gitgide bu iki lehçeden esaslı farklarla ayrılır.

Türk edebiyatının Orta Asya ile Azerbaycan bölgesinde gelişen lehçeleri, Anadolu'da gelişen Batı lehçesi gibi, Fars dili ve edebiyatının etkisi altındadır. Şu ayrımla ki, Doğudaki Türk şehirlerinde, yalnız saray çevresinde yaşayanlar değil, halk yığınları da, İranlılar'la olan yakın ilişkiler dolayısıyla Fars dilinin etkisi altında bulunuyorlardı. Farsça da konuşuluyor, şiir söylemek isteğine kapılan gençler, gazellerini Farsça yazmayı bir hüner sayıyorlardı.

TÜRK VİCDANINDAN GELEN TEPKİ :

İlk bilinçli tepkiyi Mir Ali Şir Nevaî göstermiştir. Fars dili ve edebiyatının çok yaygın bulunduğu bir bölgede yetişen ve gençliğinde kendi de Farsça şiirler yazmış olan Nevaî, *Muhakemetü'l-Lûgateyn*²⁴ adlı eserinde şöyle söylüyor :

"Türkün beceriksiz ve değersiz gençleri, kolaydır diye, Farsça şiir söylemeğe özeniyorlar. Gerçekten iyi düşünülürse madem ki Türk

²⁴ Nevaî, *Muhakemetü'l-Lûgateyn*, İkdâm yayını, İstanbul 1315, Necip Asım'ın Belin'den yaptığı çeviri ve Velet Çelebi'nin eseri bugünkü dile çevirisi ile birlikte; TDK yayını, Ankara 1941, İshak Refet Işıttan'ın önsözü ve çevirisi.

dilinde bu kadar genişlik, bu derece enginlik vardır; gerekir ki, her şekilde ve her türde şiir söylemek ve sanat göstermek kolay olsun. Gerçekten kolaydır da. Türk dilinin genişliği bu kadar tanıklarla anlaşıldıktan sonra, yetenekli Türk gençlerinin kendi dilleri dururken başka dille eserlerini yazmamaları gerekirdi. Eğer her iki dille şiir yazabilecek durumda iseler, kendi dillerinde daha çok eser vermeliydiler; hiç olmazsa başka dille yazdıkları kadar kendi dilleriyle de yazmalıydılar. Yoksa Türk şairlerinin hepsinin, Türkçe şiir söyleyebildikleri halde, Türkçe söylemeyip Farsça söylemelerine ihtimal verilemez. Doğrusu şudur ki, bunlar Türkçe yazacak olsalar, Sartların Türkçe yazdıkları şiirler gibi, bunları şiirden anlayan Türklerin yanında okuyamazlar. Okusalar her kelimesinde yüz yanlış bulunur.

Bütün bu sözlerimizden anlaşılıyor ki, Türk dili kelime bakımından engindir; ancak bunu güzelce tertiplemeğe güçtür. Acemi şairler bu güçlükten yılarak kolay tarafa kaçıyorlar”.

Nevâî, bundan sonra kendinden söz ederek, bu gerçeği nasıl sezdiğini, bu dalgınlıktan nasıl uyandığını şu yolda anlatıyor :

“Türkçenin Farsçaya bu derece üstünlüğü, bu denli genişliği meydana iken, bu gerçek bilinmiyordu. Türk dili bırakılmak üzere idi. Bunun içindir ki, ben de gençliğimde geleneğe uyararak ilk şiirlerimi Farsça söyledim. Kendimi anlamağa başlayınca, güçlükleri yenmek isteğiyle Türk diline döndüm ve onu düşünmeğe başladım. O zaman gözlerimin önünde on sekiz bin âlemden daha geniş bir âlem belirdi. O âlemin süslerle dolu göğü bana dokuz felekten daha yüksek göründü. İncileri yıldız cevherlerinden daha parlak olan erdemlik hazinesi bana açıldı. Orada, gülleri gökteki yıldızlardan daha parlak, içine yabancı ayağı girmemiş, yabancı eli değmemiş bir gül bahçesine rastladım. Fakat bu hazinenin bekçisi olan ejderleri kan dökücü idi. Güllerinin dikenini de sayısızdı. Düşündüm ki tabiat sahibi kişiler bu ejderlerin zehri korkusundan bu hazineye girememişlerdir. Ve gönlüme öyle geldi ki, şairlerin seçkinleri, bu dikenlerin korkusuyla bu bahçeden bir gül bile koparmadan geçip gitmişlerdir. Ben bu âlemi bırakıp gitmedim ve ona bakmağa doyamadım. Bu âlemin genişliklerinde tabiatımın askeri koşuşmağa başladı. Hayalimin kuşu havalandı. Her şeyin değerini takdir etmesini bilen zevkım, bu hazineden sayısız inciler ve mücevherler topladı. Gönlüm o bahçenin güzel kokularından sonsuz gül ve yasemin

kopardı. Bu kadar varlıklar ve bolluklar bana nasip olunca, tabiatımda güller açmağa ve âleme yayılmağa başladı”²⁵.

XVI. yüzyılda, klâsik Türk edebiyatının Anadolu’da sürümde bulunduğu sıralarda da Tatavla’lı Mahremî ile Edirne’li Nazmî çok sade bir dille manzumeler yazmayı denemişlerdir. Bu iki şairin “Türkî-i Basit” ile söyledikleri manzumelerde Arapça hiç bir kelime bulunmaz. Ancak aruz ölçüsünün kullanılması, onlara bir ağırlık vermektedir. Bu, bir tepkiden başka bir şey değildir. Ancak bu tepki Mahremî ile Nazmî’de kalmış ve onları bu yolda izleyen olmamıştır²⁶.

SANAT KAYGISI :

XV. yüzyıldan sonra, halktan büsbütün uzak, aydınların bile anlamakta güçlük çektikleri bir edebiyat meydana gelmiştir. Bu, gazelleri, kasideleri, mesnevîleri, sakinameleri, gazanameleri, şehrengizleriyle klâsik bir Türk edebiyatıdır; ama ulusal zevkten yoksun, bütün öğeleri yabancı, yapma bir edebiyattır.

Nazım dilini bu hale getiren başlıca neden, şairlerin hece ölçüsünü, küçümsedikleri halk şairlerine bırakarak aruzu kullanmış olmalarıdır. Türkçe kelimeleri aruz kalıplarına sokamayan şairler, bu beceriksizliklerini örtmek için, manzumelerini yığın yığın yabancı kelimeler ve yabancı kurullarla yapılmış tamlamalar ve bileşik sıfatlarla doldurmuşlardır.

XVI. yüzyıldan sonra nesir dili de aynı hale gelmiştir. Bunun nedenini, yine Fars edebiyatında, XVI. yüzyılda beliren özentili sanat eğiliminde aramalıdır. Fars edebiyatının ilk klâsik devri Camî ile kapandıktan sonra, Timurlular’dan Ekber Şah zamanında Hindistan’da yetişen Feyzi-i Hindî, Örfî-i Şirazî gibi ünlü şairlerle yeni bir çığır açılmış, hele nesirde, kelime oyunları ile süslü, son derecede ağır bir nesir meydana gelmiştir. Veysî ve Nergisî, Türk edebiyatında bu nesrin başlıca temsilcileridir. Bu devirden sonra gelen nesir üstadları, bu çığırı aynı özentili ile sürdürmüşlerdir. Bu özentili sanat merakı nazımda ve nesirde Tanzimat’a değin sürer. XVIII. yüzyılda Nedim, daha sonraları da Vâsif ve Fazıl gibi şairlerin oldukça sade bir dil kullanmaları, işin aslını değiştirmez.

²⁵ Bk. Agâh Sırrı Levend, *Ali Şir Nevâî* c. 1, s. 192-193, Türk Dil Kurumu yayımlarından, Ankara 1965.

²⁶ Nazmî, *Divan-ı Türkî-i Basit*. Bk. Fuat Köprülü, *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divan-ı Türkî-i Basit*, Türkiyat Enstitüsü yayımlarından, İstanbul 1958.

Sanat dilinin bu hali almasından, şairlerin kendileri de memnun değildir. Zaman zaman :

Divan-ı gazel nüsha-i kamus değüldür

yollu yakınmaktan geri durmazlar. Ama bu mısraı söyleyen Nabi, dokunmak istediği çağdaşları gibi, hüner ve marifeti sanatın esasından sayar. Kelime oyunları yapmak onun için de başlıca zevktir. *Tuhfetü'l-Haremeyn*'in dili, Nergisî'nin *Hamse*'sinin dilinden aşağı kalmaz.

BİLGİÇ GÖRÜNME MERAKI :

Ana dilini küçümseme, şairlerden ve bilginlerden küçük yazıcılara değin yayılmıştır. Kışlalar ve okullar gibi resmî kurumlarda iş defterleriyle günlük erzak listelerinde “ekmek, et, un, pirinç, darı, odun” gibi maddeler “nan-ı aziz, gûşt, dakik, erz, erzen, hatab” kelimeleriyle karşılanmıştır. Bilgiç görünmek merakı yazıcıyı da halktan ve halk dilinden ayırmıştır.

Eskilerin “tasalluf” kelimesiyle belirttikleri bilgiç görünme merakı, bilginden yarı aydına geçince, konuşma dili, klişe haline gelen birçok kelimeler, tamlamalar, bileşik isimler ve sıfatlarla dolmuş, söz arasında bunları kullanmak moda haline gelmiştir.

YAZI DİLİNİN DAĞINIKLIĞI :

Bununla birlikte sanat kaygısı taşımayan, hele halk için yazılan eserlerin dili oldukça sadedir. Kelime oyunları, gereksiz sanat cilveleri bu eserlerde pek bulunmaz. Ancak, öznesi ve nesnesi yerinde olmayan düşük cümlelere, deyiş bozukluğuna sık sık rastlanır.

Bu hal yalnız halk eserlerinde değil, ciddî eserlerde de zaman zaman yer alır.

Aşık Çelebi, *Tezkire*'sinde Nişancı Bey'den şu satırlarla söz ediyor:

“Nişancı Celâlzade Mustafa Çelebidür, ki babaları merhum Kadı Celâldur, ki Tosya nam kasabadan kuzat-ı asr içre şehamet ü haramet ile meşhur bir kadî-i müsellemlü'l-haldür. Kendüler danışmend iken Pîrî Paşa merhum terbiyeti ile sene isnâ ve işrîne ve tis'a miede divan kâtibi olup ba'dehu devir dönüp arus-ı devlet merhum İbrahim Paşa'ya kol sunup ol dahi şanında devlete ehliyyet ve her terbiyyeye kabiliyyet görüp kâtib-i sır idinüp Mısır'a alup gidüp yine bile getürüp haslarına terakki ve her gün bir gûne bahşiş ve ihsanla telakkî idüp eshab-ı saadetün nazar-ı iksir-eseri, ki seng ü medr'i bir pertevi ile reşk-i la'l ü

güher ider; fekeyfe ki kabul-i esere isti'dadda kabiliyyet ve te'sir-i mihr-i terbiyete mahalliyyet ola".

Hayrullah Efendi tarihi'nden aldığımız şu cümlelere bakınız:

"Semendire sekenesinden Mustafa nam şahıs, mukaddemâ kendi biraderinin Maceristan'da Matyas Korven'in huzurunda katlolunduğunun intikamını almak için tebdil-i kıyafet Macaristan'a geçüp, bir takrib Matyas'a takarrub eyleyüp, bileyüp bilesince taşıdığı hancer ile dış bilediği Matyas'ın kârını tekmil eyledikte, derhal şahs-ı mezbur tutturulup yaralanmış olan Matyas'ın huzurunda paralanmış, ba'dehu Matyas dahi fevt olmuştur" ²⁷.

Eski yazarlar, aynı cinsten bağlaç'ı arka arkaya sıralamaktan çekinmezler. Bu son parçada yazar "bileyüp, bilesince, dış bilediği" kelimeleri arasında "cinas" yapmağı da bir hüner saymıştır.

Hele tasvirlerde fazla sıfat kullanmak merakı ve seci' yapma alışkanlığı, ciddî eserlere garip bir çeşni vermektedir. Mustafa Necip *Vak'a-i Selimiyye* adlı eserinde Köse Musa Paşa hakkında şöyle söylüyor:

"Def'a-i ûlâ ve saniyede müddet-i kaimmakamlığı on aya bâlıg olur. Zaifü'l-cüsse, vasatu'l-kaame, zişt-çihre, abûsu'l-vecih, ebu'l-fesad, gaddar-ı bîdad, meş'umü'l-kadem, münkirü'n-niam, nisab-ı nasafet ü insaniyyetten âtil, salâhı nâkabil bir köse bâtil idi" ²⁸.

Şurasını hemen söyleyelim ki, bu dağınık deyiş, Nergisi'nin, Veysi'nin eserlerinde bile görülür ²⁹.

YAZI DİLİ GELENEĞİ :

Bütün bunlar, yazı dili geleneğinin bulunmamasından ileri geliyordu. Tanzimat'a gelinceye değin, herkes tarafından uyulacak doğru ve düzgün bir yazı geleneği bir türlü kurulamamıştır. Nazımda, şairi uymak zorunda bırakan bazı kurallar varsa da, nesirde, yazarı bağlayan belli başlı bir kayıt yoktur. Gerçi mensur eserlerde de Allah'a hamd ile başlamak, sonunu hale uygun bir dilekle bitirmek gibi bazı bileşik özellikler görülür; ancak bunlar eserin yapısına aittir. Deyişte, cümle içinde "seci"lere dayanmak, "olup, kılup" gibi bağlaçlarla cümlecikleri

²⁷ Hayrullah Efendi Tarihi, c. IX. s. 99.

²⁸ Mustafa Necip, *Vakayî-i Selimiyye*, İst. Üniver. Ktp., Ty., No. 1558, v. 66.

²⁹ Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, ikinci basım, TDK yayımlarından, Ankara 1960, s. 30.

birbirine bağlamaktan başka bir gelenek yoktur. Herkes, dilediği gibi yazmakta kendini serbest sayar.

Bu dağınıklığın sebebi, eski devirde ana dilini öğretecek bir okulun, okutacak bir öğretmenin, yol gösterecek bir eserin bulunmamasından, bundan ötürü de, bir türlü klâsik yazı dili geleneğinin kurulamamış olmasındandır.³⁰

Medresede dersler, Arapça metinlerden okutulurdu. Medreseye giren çömez, Arapça sarftan Emsile ile Bina ve Maksud'u, nahivden de Avamil ile Izhar'ı okuduktan, yine sarftan Şafiye, nahivden de Kâfiye'yi tamamlayarak teknik bilgiyi edindikten sonra, Arap dilindeki "fesahat" ve "belagat" kurallarını gösteren "bedi', beyan, maânî" konularına geçerdi.

Arap dilinde bu konuda yazılmış en tanınmış eser, Sekkâkî'nin (ö. H. 626 = M. 1228) *Miftahu'l-Ulum*, "sarf", "nahiv", "bedi', beyan, maânî" bölümlerini kapsayan, Arap dilinde her biri ayrı birer bilim dalı sayılan "lûgat, iştikak, nazım, nesir, aruz, kafiye" gibi konuları da içine alan bu eserin türlü özetleri ve şerhleri vardı.

"Bedi', beyan, maânî" bölümünün şerhleri arasında en tanınmış olanları Kutbe'd-din Mahmud-ı Şirâzî'nin (ö. H. 710 = M. 1310) *Miftahu'l-Miftah*'ı, Sa'de'd-din-i Teftazânî (ö.H. 791 = M. 1388) ile, Seyyid Şerifi Cürcanî'nin (ö.H. 816 = M. 1413) şerhleri idi. Bunlara da birçok şerhler ve "ta'likler" yapılmıştı.

Son bölümün özetleri arasında da Celâlî'd-din Muhammed Kazvinî'nin (ö.H. 739 = M. 1338) *Telhisü'l-Miftah*'ı büyük ün kazanmıştı. Bu özetin Sa'de'd-din-i Teftazânî'nin, biri *Mutavvel* adıyla büyük, öteki de *Muhtasar* adıyla küçük iki şerhi ötekilerden daha çok itibar kazanmıştı³¹. Medreselerde okutulan eserler hep bunlardı.

Türk bilginlerinden Taşköprüzade Ahmet b. Mustafa'nın, Kemal Paşazade Şemsettin Ahmet'in Salih b. Celâl'in, Ali Menik'in, Kadı-zade'nin bu eserlere yazdığı şerhler de Arapça idi. Onlar da Arap dilindeki yetkilerini göstermek için bu şerhleri Arapça yazmaktan kendilerini alamamışlardı.

³⁰ Bu konuda bk. Agâh Sırrı Levend, Ana dilini doğru yazma geleneği bizde niçin yoktur ve Ana dilini doğru yazma geleneği nasıl kurulur?, *Türk Dili*, dergisi, 1954, c. III, sayı 29 ve 30.

³¹ *Telhisü'l-Miftah* ile *Mutavvel* Türk diline çevrilmiştir : Nâfi', *Nef'u'l-Muavvel fi Tercemeti't-Telhisi ve'l-Mutavvel*, c. I, Bosna 1289, c. II, İstanbul 1290.

Enderun'da ya da Divan kâtibi kaleminde yetişenler ise, Türkçeyi değil Osmanlıca'yı öğrenirlerdi. Kâtipler, Türkçeden ne kadar uzaklaşırlarsa kendilerini o derece marifet göstermiş sayarlardı. Bunların elinde dolaşan Ahmet Dâî'nin *Teressül Kitabı*³², Mesihî'nin (ö. 1512) *Gül-i Sad-berk*'i³³ gibi eserlerdir ki, bunlar eski inşa kurallarıyla inşa örneklerini gösteren başlıca eserlerdir. Ana dilini doğru yazma geleneğinin kurulamamasının nedeni işte budur.

HALK DİLİ, BU DİLLE YAZILMIŞ ESERLER :

Medresenin yarattığı iskolastik anlayış ve inanışla beslenen klâsik Türk edebiyatı, saray ve medrese çevrelerinde yayılıp gelişirken, geniş halk yığınları arasında da, daha açık bir dille yazılmış kendi zevkine ve anlayışına seslenen canlı bir edebiyat meydana geliyordu. Sonradan çeşitli kollara ayrılan bu edebiyatın da, İslâm dünyasının meydana getirdiği yeni inanışların izlerini taşıyacağı şüphesizdi.

Bunların başında, yeni dinin yarattığı kahramanların hayatı etrafında toplanan hikâyeler gelir. Türürlü çağlarda birçok kişiler tarafından kaleme alınan Ebu Müslim, Seyyid Battal Gazî, Danişment Gazi hikâyeleri, Ali ile büyük din erlerinin kâfirler ve devlerle çarpışmalarını tasvir eden eserler, *Hamza-name*'ler büyük yer tutar. Dede Korkut ve Köroğlu hikâyeleri bunları izler.

Daha sonra da halk destanları gelir ki, bunlar ilk destanların kalıntılarını taşımakla birlikte, sonradan kaleme alındıkları için, İslâm dininin inançlarıyla gelenek ve göreneklerinin etkisi altında meydana gelmiştir. Bunların çoğu, yazarları bilinmeyen anonim eserlerdir.

Lirik halk şiiirleri de, dil özelliği bakımından bu kümeye girer. Başka bir küme de, yine halka seslenmekle birlikte, medrese eğitimi görmüş, ya da o çevrelerde yetişmiş belirli kişilerin meydana getirdikleri hikmetler, ilâhiler, devriyeler, nefesler, ağıtlar, ünlü şeyhlerle erenlere ait "menakıb" kitaplarıdır.

Kur'an ve hadis çevirileriyle bazı dinî risaleleri de bu kümeye bağlayabiliriz. Gerçi bunlar anlayış ve inanış bakımından ötekilerden çok başkadır. Birincilerde öğretme ve "telkin" amacıyla birlikte lirizm de vardır. İkincilerde ise, daha çok "zühd ve takva" büyük bir yer tutar. Her ikisi de halka seslendiğinden, dil bakımından aynı sadeliği taşır.

³² Ahmet Dâî, *Teressül Kitabı*, Manisa Ktp., No. 1586.

³³ Mesihî, *Gül-i Sed-berk*, İstanbul, Nuruosmaniye Ktp.

Daha ilk çağlardan başlayarak, Orta Asya'da halkla birlikte yaşayan türlü tarikat şeyhleriyle dervişleri, ülkülerini halk yığınlarına yaymak amacıyla, ana dilden geniş ölçüde yararlanmışlardır.

Ahmet Yesevî ile halifelerinin basit ve sade bir dille kaleme aldıkları hikmetler, halk arasında geniş yankılar uyandırmıştır.

Daha sonra Anadolu'da Yunus Emre ve Nesimî gibi yüksek sanatçılar, Türk dilini kendi yönlerinden işlemişler ve ona bir canlılık, ruhlari titreten dokunaklık, kıvraklık vermişlerdir. Yunus Emre'nin ilâhilerinin bugün de büyük bir zevk ve heyecanla okunmasındaki sır, ondaki sanat kudretindedir.

Türk dili, aynı titizlikle işlenmekte devam etseydi, yedi yüz yıllık bir süre içinde kim bilir ne denli olgun bir sanat ve bilim dili haline gelecekti? Eldeki bu örneklerle göre bunu kestirmek hiç de güç değildir.

Gerçi tarikat adamlarının meydana getirdikleri eserlerde de yabancı kelimeler ve tamlamalar eksik değildir. Hızla yayılıp genişleyen klasik edebiyatın türlü çevrelerde yarattığı etki, ayrıca tasavvufla beslenen tarikatların kendine özgü deyim ve terimleri, elbet bu eserlerde de yer almış olacaktır. Fakat "tasannu" kelimesiyle belirtilen "yapmacık" bu gibi eserlerde olmadığı, bilgin ve usta görünmek merakı bu şiirlerde bulunmadığı için, bu yazılar özentiden uzak ve oldukça sadedir.

Bugün elimizde bulunan eski eserlerden çoğunun dili bizi şaşırtmamalıdır. Bunlar, sonraki yazarlarca kendi zevklerine göre bozulmuş, değiştirilmiş, Arapça ve Farsça kelimelerle ve tamlamalarla doldurulmuştur. Ama ne de olsa aradaki ayırım çok büyüktür.

Asıl XVI. yüzyıldan sonra gelişmeğe başlayan halk şiirinde Arapça ve Farsça kelimelerin, hattâ arasına tamlamaların bulunmasını da aynı nedenlerle doğal karşılamak gerekir. Böyle olduğu halde, bunlar çok arıdır ve özlüğünü saklamaktadır.

Lirik koşmalardan başka, savaş türküleri, çeşitli olayların etkileriyle kaleme alınmış destanlar, XV. yüzyıldan sonra geniş bir yer tutar. Bunlar canlılık ve gerçeklik bakımından büyük bir değer taşır.

YENİ HAYAT :

Ümmet çağından millet çağına geçiş hayli uzun sürmüştür. Batı uygarlığına yönelmenin uyandırdığı özleyişler, bu özleyişlerin yanısıra, gerçekleri yeterlikle değerlendirememekten doğan bocalamalar, yeni-

liğe kolayca alışamayanların yarattığı tedirginlikler, toplumda ister istemez birbirine karşı fikirlerin belirmesine yol vermiş, bu fikirler yöresinde bir takım kümelenmeler meydana gelmiştir.

Hürriyet, vatan, millet, meşrutiyet, meşveret gibi, sözlüklerde ancak birer kelime olarak yer alan sözler, onlara verilen yeni anlamlarla ana fikrin birer simgesi olarak sürüm kazanmıştır.

Batıdan gelen yeni fikirler, yeni bir hayat isteği uyandırmış, bu hayata uymamanın çabası içinde, toplumun görüşü değişmiş, eski değerler gücünü yitirmiş, yeni gelenek ve görenekler belirmeğe başlamıştır.

YENİ EDEBİYAT, ESKİ DİL :

Bu yeni hayat, elbet yeni bir edebiyat yaratacaktır. Bu edebiyatın başlayıp gelişmesine, Şinasi ve Namık Kemal önde olduğu halde, Tanzimatın fikir ve kalem sahipleri çalışmışlar, böylece yeni fikirlerden güç alan nazım ve nesir yanında, roman, hikâye, tiyatro ve eleştirme gibi yeni edebî türler meydana gelmiş, yeni hayatın yankıları türlü yönlerden bu eserlerde görülmeye başlamıştır.

Değiş tarzı da yeni edebiyatın karakterine uygun olarak gelişmiştir. Fakat dil, yapı bakımından bir türlü değişmemiştir.

Bu çağın daha genç kuşaklarının meydana getirdiği Servetifünun edebiyatıyla, Meşrutiyetten sonra ortaya çıkan Fecriâti edebiyatında da dil, yeni sanat cilvelerini yansıttığı için, anlayış bakımından değişmiş olsa da, yapı yine eski kalmıştır.³⁴

Gerçi eski edebiyatın dili de mahkûm edilmişti. Eski dilin yeni düşünce ve duyguları belirtmekteki yetersizliği gösterilmiş, yeni edebiyat için yeni ve anlaşılır bir dilin gerektiği söylenmişti. Ancak bunu gerçekleştirmek mümkün olamamıştır. Genç sanatçılar, herkesin anlayabileceği sade bir dilin, eserdeki sanat değerini azaltacağı düşüncesine kapılmışlardır.

Tanzimatçıların, halkı bilgisizlikten kurtarmak düşüncesiyle ortaya attıkları “dili sadeleştirme” isteği, ancak Meşrutiyet devrinde ortam bulabilmiş, yazılardaki dil bu amaca yönelmiştir.

Ama değişen yine esas değildir. Dil yine Osmanlıca; Osmanlıca hâlâ Türkçe ile Arapça ve Farsçadan meydana gelen ve her üç dilin kurallarına dayanan bir dil olarak tanımlanmaktadır.

³⁴ Bu konu için bk. Agâh Sırrı Levend, *Türk dilinde gelişme ve sadeleşme evreleri*, TDK yayınlarından, ikinci basım, Ankara 1960.

Meşrutiyet devrinde Selânikte *Genç Kalemler*'le ortaya atılan "yeni lisan" iddiası da çelişmelerden kurtulamamıştır. Esasta bu iddia, çok soylu bir düşünceden doğmuş, soyut olmaktan kurtularak gerçeğe dayanmış bulunmakla birlikte, ileri sürülen düşünceler, Şemsettin Sami'nin ortaya attığı düşüncelerden daha da geridedir. Ama ne de olsa bir akım sağlamıştır.

TÜRK DİLİNİN SON UTKUSU :

Kesin utku Cumhuriyet dönemine düşmüştür. Ana dil sorunu, Atatürk'ün işaretiyle 1932 yılında, Dolmabahçe Sarayı'nda toplanan Birinci Türk Dil Kurultayı'nda ele alınmış, sonra gittikçe gelişerek, genç kuşakların katılmasıyla güç kazanmıştır. Atatürk'ün kurduğu "Türk Dili Tetkik Cemiyeti", Türk dili üzerinde yapılacak araştırma ve incelemelere merkez olmuş, bilim ve sanat dilimiz, türlü evrelerden geçtikten sonra bugünkü halini almıştır. Gittikçe de durulmaktadır.

Karamanoğlu Mehmet Bey'in Konya'da Türkçeyi resmî dil olarak ilân etmesiyle, Türk diline utku yolu açılmıştı.

Atatürk'ün ana dile kazandırdığı bu kesin utkuyla, kendi yapısı içinde gelişmeğe başlayan Türkçe, seviye ayrımı olmaksızın, bütün yurttaşların anladığı ulusal bir dil haline gelmiştir.

Bu utkunun korunması da, Cumhuriyet gibi, genç kuşaklara emanet edilmiştir. Türk dili, güçlü kalemlerin kefaleti altındadır.

*

Türk dilinin tarihsel gelişimini özetleyen bu yazı, bir kaç yıl önce hazırlanıp Türk Ocakları Merkezine armağan edilmiş ve Merkezce bastırılarak Halkevi şubelerine dağıtılmıştı. Tükenmiş olan bu esercik her yerden aranmakta olduğundan, ayrıca Belleten'le de yayımlanması uygun görülmüştür.